

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА: ИСТОРИЧЕСКО И СИСТЕМАТИЧЕСКО БОГОСЛОВИЕ

Професионално направление „РЕЛИГИЯ И ТЕОЛОГИЯ”

Научна специалност: Догматическо богословие

ГЕОРГИ КРАСИМИРОВ ЧОЧЕВ

„ПРЕСВЕТА БОГОРОДИЦА В ДОМОСТРОИТЕЛСТВОТО

НА СПАСЕНИЕТО”

АВТОРЕФЕРАТ НА ДИСЕРТАЦИЯ

за присъждане на образователна

и научна степен

доктор

Научен ръководител:

Доц. д-р Любомир Ганчев Тенекеджиев

София, 2018

Дисертационният труд „Пресвета Богородица в икономията на спасението“ се състои от 220 стандартни печатни страници и съдържа: предговор, увод, списък на съкращенията, съдържание, три основни глави, заключение и библиография.

Съдържание

Увод	5
Актуалност на темата	5
Изворова основа и научна разработеност на темата.....	8
Цел на изследването	9
Задачи на изследването	9
Методология на изследването.....	10
Структура на изследването	10
Глава първа. Библейският текст и светоотеческото творчество като основни извори за теотокологията	10
<i>1.1. Библейският текст - най-авторитетният извор за теотокологията.....</i>	<i>10</i>
<i>1.2. Творчеството на светите отци - базисен извор за теотокологията.....</i>	<i>11</i>
Глава втора. Други извори за живота и личността на Майката Божия.....	12
<i>2.1. Неканоничната литература – извор за живота и личността на Майката Божия.....</i>	<i>12</i>
<i>2.2. Иконографията – важен извор за теоткологията.....</i>	<i>13</i>
<i>2.3. История на Света Гора Атон – Градината на Пресвета Богородица.....</i>	<i>13</i>
Глава трета. Пресвета Богородица – начало на изкупителното	

Христово дело.....	14
3.1. <i>Животът на Пресветата Дева.....</i>	14
3.2. <i>Пресвета Богородица – жена, дева и майка.....</i>	15
3.3. <i>Мястото на Майката Божия в изкупителното Христово дело.....</i>	15
Заключение	16
Приноси на изследването.....	18
Публикации към темата на дисертационния труд.....	19

Увод

Актуалността на дисертационния труд:

Актуалните теми в православно богословие винаги следват проблемите на обществото, те са отговор на духовните търсения на всяка епоха. Ако през ранновизантийския период водещи са въпросите на христологията, благодарение на които Църквата отговаря на предизвикателствата на езическия свят, то през следващите векове приоритетите на християнското богословско търсене се променят. Известният съвременен йерарх и богослов Диоклийски митрополит Калистос Уеър определя като водеща богословска тема на изминалия XX век еклесиологията, тъй като Православната църква трябва да заяви своята идентичност в условията на модерното време. Според английския духовник „несъмнено през XXI век еклесиологията ще продължи да ни занимава. Но съм убеден, че основната тежест в теологията ще бъде пренасочена от еклесиологията към антропологията. В действителност налице са множество знаци, че такова пренасочване вече е започнало. Ключовият въпрос вече не е: „Какво е Църквата?“, вече се задава по-основният въпрос: „Какво е човекът?“¹. Днес ние установяваме, че актуалните проблеми, които разделят съвременното общество, са свързани именно с идентичността на човека – социална, културна, полова, религиозна. Православното богословие има какво да свидетелства за своя опит от богообщението, разкрит в пълнота в Богочовешката личност на Иисус Христос. И именно тук се вписва темата за теотокологията, за участието на Божията Майка, а чрез нея и на цялото човечество, в спасителното Божие домостроителство, в обновяването на човешката природа.

¹ Православната теология през 21 век. - В: Християнство и култура, бр. 23. Оригинално издание: Επισκόπου Διοκλείας Κάλλιστου Ware, Η Ορθόδοξη Θεολογία στην 21ο αιώνα. Ενδίκτος, Αθήναι 2005.

Особената острота, с която днес стои пред човечеството въпросът за живота и смъртта, също е предизвикателство пред съвременното православно богословие. През изминалия ХХ век човечеството преживя кървавите катастрофи на световните войни и комунистически революции. И днес светът се раздира от конфликти и военни сблъсъци. Тези изпитания изострят несигурността на съвременните общества и още по-болезнено поставят въпроса за смъртта на човека и неговата вечна участ. От друга страна, развитието на науката, особено на медицината и генетиката, изправя човека пред тайната на смъртта и живота. Модерното човечество е изкушено да види себе си на мястото на Бога, в чиито ръце единствено са животът и смъртта. Човек като Божие творение чувства и осъзнава, че не е създаден да умре. Но тази реалност го заобикаля всеки ден, като постоянно му напомня за себе си. Съвременната медицина само удължава живота, но не решава „проблемът“ със смъртта. Тук е мястото и православно богословие да се включи в тази дискусия, стъпвайки на основата на библейското и светоотеческо учение за греха и смъртта. Човекът като създаден по образ на своя Творец е бил призван да живее вечно, но след като нашите прародители яли от дървото за познание на доброто и злото човешката природа била поразена от смъртта. Копнежът по вечността у него обаче останал, човек се ражда с дълбоко вкорененото чувство, че смъртта не е негов дял. Отдалечилият се от Твореца човек няма силата от себе си да преодолее смъртта, нито тлението, на което е подвластна цялата природа. Трайното и същинско преодоляване на смъртта е възможно само чрез обожението на човека, във възстановената в Христос човешка природа. Творението има нужда от обновление и възстановяване, според Божието неизменно обещание, и началото на спасителното дело се осъществило на Благовещение. Именно тогава се слага край на греховната съпротива на човечеството срещу благата воля Божия и в съгласието на св. Богородица се открива пътят на синергията, благодатното сътрудничество

между Бога и Неговото висше творение, човека, което сътрудничество се осъществява в пълнота в Личността на Богочовека Христос.

Делото на спасението изисквало не само благоволенieto на Бог, но било нужно и съдействието на човека. Бог не насилва своето творение. Спасението на човешкия род трябвало да бъде резултат от желанието на човека. Творецът очаквал волеизволенieto на Девата, което се осъществило в пълна свобода, за да снизходи. След съгласието на Мариам се осъществила тайната на въплъщението. В Едем заради непослушанието на девата Ева в човешката природа се прояви смъртта. Човек се отдалечи от Бог, Който е извор за живот за своето творение. Така човек стана подвластен на смъртта и тлението. Това беше поправено с послушанието на девата Мариам, която разбирала своята свобода, като служение Богу. Този неин отговор е израз на безкрайната ѝ любов към Твореца. На този ден нетварната Божия воля е била в пълно съзвучие с тварната човешка воля. Никога в историята не се е наблюдавала такава синергия между Бога и човека. Затова тя е в основата на Божия план за спасението. На Благовещение човешката природа била възприета в пълнота от Бог, тя се обожила. Въплъщението на Сина станало източник на живот за човека. Връзката между Твореца и творението била възстановена и по този начин човек получил сили за борба със страстите и поднебесните духове на злобата.

Със своето въплъщение Христос преобърна цялата пирамида на ценностите. Той показва, че човек, колкото повече се смирява, толкова повече се възкачва към Бог. По този начин Богочовекът разкри онтологичното значение на добродетелите, основната от които е любовта към Бога и към ближния, защото актът на въплъщението е израз на безкрайната Божия любов. На Благовещение вътрешното разпокъсаният човек получава нов шанс за включване в Божествения живот чрез

въплъщението. В този съюз на общение с Бог тварният човек започва да се осъществява като личност, защото е създаден по образ на своя Творец – да съществува в общение и диалог с ближния, с Бога. Когато говорим за Светата Троица, на първо място трябва да кажем, че тя е общение на Лица, основано на любовта. Затова и без общението с Другия/ другия човешката личност не съществува пълноценно, а започва да бъде квази човек. Но победата над смъртта изискваше не само въплъщението, но и смъртта на Господ, която се осъществи на кръста.

1. 2. Изворова основа и научна разработеност на темата

Личността на св. Богородица е ключова за разработването на християнската догматика. Поради тази причина нейното участие в Божествения план за спасението също привлича вниманието на св. отци, които се стремят да формулират възможно най-точно църковното учение в областта на хринологията. Сред тях трябва да отбележим св. Иринеи Лионски (130 – †202), св. Кирил Александрийски (376 – †444), св. Иоан Златоуст (347 – †407), св. Иоан Дамаскин (675 – †753), св. Григорий Палама(1296 – †1357), св. Николай Кавасила (1322 – †1371).

През ХХ век учението за личността на Божията майка привлича вниманието на съвременните православни богослови и особено на руските богослови в емиграция, които трябва да разкрият различията между православното учение за св. Богородица и учението на Римокатолическата църква. Сред православните богослови трябва да се споменат имената на прот. Георги Флоровски, прот. Александър Шмеман, проф. Владимир Лоски, прот. Йоан Майендорф, Карл Фелми, Джордж Габриел, Панайотис Нелас и др. Тук трябва да бъдат споменати имената и на българските богослови, писали по тази тема - митрополит Пимен, Димитър Киров, Стоян Чиликов, Тотю Коев, Илия Цоневски, Димитър Дюлгеров и др.

1. 3. Цел на изследването

Да се анализира ролята на Света Богородица в домостроителството на спасението, имащо своето начало от първите векове. Тук от съществено значение е влиянието на учението за възплъщението на Христос върху разбирането на ролята на Богородица в икономията на спасението.

1. 4. Задачи на изследването

Целта на изследването ще бъде постигната чрез разрешаване на следните задачи: а) Първата задача е да се изследват изворите за църковното учение за св. Богородица, като по този начин се очертаят основните христологични и теотокологични възгледи. б) Втората задача е да се анализира ролята и значението на Света Гора за развитието на православната теотокология. За целта ще бъдат разгледани ученията на св. Григорий Палама, св. Никодим Светогорец, св. Силуан Атонски и някои съвременни подвижници като старците Йосиф Ватопедски и Ефрем Аризонски. в) Третата задача е да се изследва учението за приснодевството на Богородица, в контекста на нейното майчинство. За целта ще бъдат анализирани основните светоотечески съчинения по темата. г) Четвъртата задача е да се изследва ролята на Света Богородица в домостроителството на спасението, при което ще се открие ясно значението ѝ за възплъщението на Сина Божи. Също така ще се разкрие и ролята на Майката Божия за даряването на благата на Св. Дух за вярващите.

Чрез разрешаването на тези задачи ще се открие последователността в развитието на почитта към Божията Майка в Църквата от първите векове до наши дни, ще се проследи развитието в осмислянето на нейната роля в Божието домостроителство и ще се покаже значението на православното учение за нейната личност за християнската антропология.

1.5. Методология на изследването

В работата на дисертационния труд е използван аналитико-синтетичният метод на изследване. На анализ са подложени христологичните и теотокологични аспекти в изворовата литература, в контекста на ролята на Богородица в икономията на спасението. С помощта на синтеза се оценява ролята на Богородица в домостроителството на спасението в контекста на възплъщението на Словото Божие.

Структура на изследването

Глава първа. Библейският текст и светоотеческото творчество – основни извори за теотокологията

Тази глава е въводителна за настоящето дисертационно изследване. С оглед на това да се определи ролята на света Богородица в домостроителството на спасението и да се оцени подобаващо нейното значение в историята на Църквата, тук най-напред се прави анализ на Светото Писание и то с поглед към: 1) старозаветните библейски предобрази, отнасящи се до Богородица; 2) новозаветните книги, като първостепенен извор за живота на Богородица и Христос. 3) светоотеческото творчество, като основополагащ източник за теотокологията.

1. 1. Библейският текст - най-авторитетният извор за теотокологията

В тази подточка се разглежда важното значение на Светото Писание за всички вярващи. Тя като плод на Божието вдъхновение (срв. 2 Цар. 23:2; 2 Тим. 3:16) е основен пътеводител за всички християни и става основополагаща за живота на светите отци и учители на Църквата. По

своята същност библейският текст е христологичен, но е едновременно с това и теотокологичен, защото теотокологията (църковното учение за Богородица) е неизменна част от христологията (църковното учение за Христос). Владимир Лоски пише: „Православната църква не отделя мариологията като самостоятелна догматическа тема. Тази тема остава интегрална по отношение на цялостното християнско учение, като антропологичен лайтмотив”². Доказателство за това са множеството старозаветни събития, които служат като предобрази на Богородица, които основно се отнасят както до нейното, така и до ролята ѝ в домостроителството на спасението. Всичко това определя първостепенно значение на Светото Писание като извор за теотокологията, а и за христологията.

1. 2. Творчеството на светите отци – базисен извор за теотокологията

В тази подточка се прави обстоен анализ на светоотеческото творчество, отнасящо се до теотокологията. Светите отци са съсъди на Божията благодат и като такива те се явяват както пазители на Светото Предание, така и съзерцатели на тайните на Светата Троица. Това прави техните съчинения незаменим извор не само за православната теотокология, но и за всяко богословско изследване. В тази подточка чрез анализ на основните съчинения, посветени на теотокологията се маркират основните личности добродетели на Мариам и най-важните етапи от нейния живот, предопределящи ролята ѝ в спасителния план.

² Лоски, В. *Всесвета*. – В: „Живо предание“ https://dveri.bg/component/com_content/Itemid,100522/catid,281/id,18058/view,article/

Глава втора. Други извори за живота и личността на Майката Божия

В тази глава също се прави анализ на изворите, но техният характер е друг. Тук не се засягат само писмени извори, но и материални каквито са светите икони, които са част от синтетичното изкуство. Към изворите в тази глава се изследва историческото значение на Света Гора за теотокологията.

2.1. Неканоничната литература – извор за живота и личността на Майката Божия

В тази подточка се прави анализ на основните неканонични източници, които имат безспорно влияние върху развитието на теотокологията. Този вид извори, подобно на светоотеческото творчество, са съхранили част от Светото Предание по отношение живота на Богородица. Неканоничната книжнина ни дава важна информация за живота на Богородица. Тя се явява и първоизточник за някои богородични празници, като Въведение Богородично и Успение Богородично.

Най-важното неканонично съчинения, оказало голямо влияние върху развитието на православната теотокология, е протоевангелието на Иаков³: „Влиянието на Протоевангелието от Иаков е необхватно и може да се каже с известна увереност, че развитието на доктрините на мариологията могат да бъдат проследени до тази книга. Заедно с „Ранното детство” на Тома „Протоевангелието на Иаков” повлиява на другите по-късни евангелия за раждането и детството като това на „Псевдо-Матей” и на късните арабски, арменски и латински ранни традиции”⁴.

³ Вж. Протоевангелие на Иаков. С., 2006.

⁴ Elliott, J. *The Apocryphal New Testament*. 2004, p. 77.

2.2. Иконографията – важен извор за теотокологията

Иконите на Богородица имат важно значение за утвърждение на достигнатото от нея съвършенство и за ролята ѝ в домостроителството на спасението. В образът на Майката Божия се разкрива вече достигнатото от нея есхатологично съвършенство. Тя е личността, която е реализирала подобие Божие, заложено у нея чрез участието ѝ в нетварния Божи живот. Нейната личност е достигнала своето изначално предназначение, своята логосна цел: „иконата на Божията майка изобразяват първото човешко същество, което осъществява целта на въплъщението: обожението на човека”⁵. Богородичната икона свидетелства и, че Синът Божи е станал Човек и тя е тази, която Го е родила. Тук се разкрива синергизмът между Бога и човека, основан върху любовта, чийто плод е обожението на човека. Случилото се на Благовещение е разкрито не чрез слова, а чрез образи.

2.3. История на Света Гора Атон – Градината на Пресвета Богородица

Света Гора единственото място в света, където любовта към Богородица е осезаема навсякъде. Тя не е плод на разсъждения, а на мистическо съзерцание. Тази любов е се е въплътила в допълнителните песнопения и в съчиненията, написани от жители на Атон.

Според Св. Предание преди да стане монашеска република, Св. Гора е била слабо населена територия, а жителите почитали езическите богове. Преданието гласи, че първият християнски проповедник тук била Майката Божия.

От този момент нататък Св. Богородица винаги е проявявала своята безкрайна любов към всички, които започвали да се подвизават там в името на нейния Син. За това свидетелства житието на св. Петър Атонски и св. Атанасий Атонски, които били укрепяни от Богородица през целия

⁵ Успенски, Л. *Богословие на иконата*, С., 2006, с. 44.

им живот. Любовта на Майката Божия е засвидетелствана и чрез многото нейни чудотворни икони, намиращи се в манастирите, скитовете и килиите, както и чрез атонският типик, където има допълнителна молитва към Богородица, Богородичникът⁶ и многото съчинения, написани от светогорски отци, в чест на различни Богородични празници.

Тук трябва да се отбележи важният принос на св. Григорий Палама, св. Никодим Светогорец, св. Силуан Атонски и съвременните подвижници старците Йосиф Ватопедски и Ефрем Аризонски за разяснението и развитието на теотокологията. В своите съчинения те разкриват чистотата и съвършенството на Богородица, както и ролята ѝ в домостроителството на спасението.

Глава трета. Пресвета Богородица – начало на изкупителното Христово дело

Тази глава от дисертационния труд е основна, като в нея се поставя акцент както върху най-важните етапи от живота на Богородица, така и върху ролята ѝ в домостроителството на спасението.

3.1. Животът на Пресветата Дева – В тази подточка се проследява генеалогията на Богородица, която е предпоставка за нейното духовно израстване. Тук са разгледани основните причини за избирането на св. Иоаким и св. Анна за родители на Богородица, които са добродетелният им живот, непоколебимата им вяра и възрастта им. Освен това се проследяват най-важните етапи от живота на Богородица, които са свързани с нейното духовно израстване и които са предпоставка, за да бъде избрана за Майка на Сина Божи.

⁶ Сборник с 62 молебни канона, написан от св. Никодим Светогорец. Тези канони са посветени на различни богородични празници.

3.2. Пресвета Богородица – жена, дева и майка

Тази подточка е в пряка връзка с основната тема. В нея се разглежда образа на Майката Божия като жена, дева и майка. Тези три харизми са взаимно свързани в личността на Мариам и са немислими една без друга. Тя е едновременно съвършен образец както за всяка жена, така и за всяка майка: „Дева Мария е единствената жена, която не само духовно, но и телесно е Майка и Дева; Майка на Христос и Дева на Христос”⁷. Чрез нейното майчинство се разкрива тайната на домостроителството на възплъщението, но то е невъзможно без нейното девство, което е една от основните причини тя да бъде избрана за Майка на Словото Божие.

3.3. Мястото на Майката Божия в изкупителното Христово дело

В тази подточка се изследва ролята на Пресвета Богородица в домостроителството за спасението. Като за целта на изследването се изясняват основни въпроси като сътворението на човека по образ и подобие на Бог, свободната воля, като основен елемент от Божия образ и грехопадението на Адам и Ева. Основният акцент в тази подточка е възплъщението на Сина Божи, като начало на изкупителното дело и важната роля на Богородица за осъществяването му. Без нейният отговор спасителното дело на Светата Троица нямаше да се осъществи: „Бог нито предупреди Адам, нито го убеди да даде реброто си, от което трябваше да се създаде Ева. Той го приспа и така, като му бе отнел усещанията, му отне частта. Докато, за да създаде Новия Адам, Той предварително проучи Девата и очакваше нейната вяра и приемане.....”⁸.

⁷ Augustinus. *De sancta virginitate*. 6 - PL 40, 142.

⁸ Св. Никола Кавасила. *Благовещение*. – В: http://www.pravoslavieto.com/calendar/feasts/03.25/Blagoveshtenie_slova.htm#kavasila

Заклучение – Свещеното Писание е благовестие за въплътилото се Слово Божие от Девица. В него се разкрива, че Този, който се роди, е очакваният Месия, който ще спаси човека. Но Писанието открива и личността, и делото на Богородица. Тя е девицата, която е предсказана от пророците и която роди Сина Божи.

Светоотеческото творчество и други извори очертават основните характеристики на личността на Богородица и нейната роля в Църквата. Те допълват липсващите данни в Св. Писание за Майката Божия, като разкриват, че тя е личността, чиято святост започва в Стария Завет, но достига нови измерения. В иконографията на Богородица се разкрива апофатичният характер на нейната личност. Тя като жена е надмогнала ограниченията на своята природа и е достигнала предела на светостта.

Голяма е ролята и значението на светогорската традиция за теотокологията – във всеправославния център Атон личността на Богородица е на най-голяма почит. По-голяма яснота върху основните етапи от живота на Богородица внасят Григорий Палама, св. Никодим Светогорец, св. Силуан Атонски и някои съвременни подвижници, като старците Йосиф Ватопедски и Ефрем Аризонски..

Учението за приснодевството на Богородица е в тясна връзка с това за майчинството на Богородица. В светоотеческото творчество се изяснява важното онтологично значение на девството като състояние, вложено от Твореца при сътворението на човека, както и път, който възвръща човека към неговото изначално състояние в Рая.

Девството на Богородица е основна предпоставка за осъществяването на въплъщението на Словото Божие. То е добродетел, чрез която Мариам се уподобява на Бог и се съединява с Него. То е духовният Брак между Троицата и Девата, който първо се осъществи в нейната душа. То е

основната причина тя да бъде избрана за Майка на Сина Божи и да бъде наричана Богородица.

Девството на Богородица е основен критерий за ортодоксалността на християните. Неговото отричане от Несторий води до бурни спорове и до неговото осъждане на Третия вселенски събор в Ефес. По време на зародилите се спорове се утвърждава фактът, че Христос е едновременно Бог и човек в пълнота. Това е причината, поради която Мариам трябва да се именува Богородица.

Учението за грехопадението откроява важното значение на свободната воля на човека, която е основна черта, разкриваща Божия образ у човека. Последствията от грехопадението обуславят нуждата от Спасител на човешкия род. Началото на това спасение се осъществи на Благовещение, когато непристъпният Бог встъпи в най-тясно единение с човека. По този начин човек се обожи и възвърна общението си с Твореца.

Но този акт на Божията любов е невъзможен без съгласието на Мариам. Нейният отговор на Божия призив е необходим, за да се осъществи кенозисът на Словото. Отзивът на Майката Божия е резултат от благодатното очистване на цялата ѝ природа. На Благовещение се наблюдава синергизъм между Твореца и творението в лицето на Богородица.

Следователно Майката Божия има важна роля за осъществяването на домостроителството на спасението, което се разкрива както чрез нейното девство, така и чрез свободната ѝ воля, която изразява на Благовещение.

Приноси на дисертационния труд.

1. Това е първи опит в българското православно богословие на базата на светоотеческото наследство да се изследва ролята на Пресвета Богородица както в контекста на въплъщението, така и в контекста на девството ѝ.
2. Откроява се последователността в развитието на почитта към Божията Майка в Църквата от първите векове до наши дни, както и значението на личността на Богородица за християнската антропология.

Публикации, свързани с темата на дисертационния:

„Учението за девството в творчеството на св. Григорий Нисийски” – В:
„Мисъл, Слово, Текст”, т. 6 (под печат).

„Incarnation and Redemption in the light of Virgin Mary's icon” – In: Science
and Education, Munich, 2015.

